

навантаження права в суспільстві пов'язано не стільки з реалізацією влади, скільки з досягненням рівноваги в суперечливих стосунках соціальних суб'єктів; право — чинник самоорганізації і самозбереження суспільства, а не інструмент політичного управління.

Надійшла до редколегії 13.06.05

С. Погребняк, доцент НЮА України

Вимоги до нормативно-правових актів, що впливають з принципу правової визначеності

Втілення в життя задекларованих в Конституції України принципів верховенства права і правової держави неможливе без удосконалення системи законодавства. У зв'язку з цим перед нами постає завдання щодо визначення переліку вимог, яким мають відповідати нормативно-правові акти в умовах режиму верховенства права. На нашу думку, деякі з цих вимог ґрунтуються на новому для правової системи України принципі правової визначеності.

Дослідження принципу правової визначеності започатковано в роботах Н. Варламової, Г. Гаджиєва, Ф. Гаєка, Р. Дворкіна, М. Козюбри, П. Рабіновича, Г. Радбруха, Л. Фуллера, Т. Хартлі, Р. Хорольського, С. Шевчука, Р. Циппелюса та ін. Проте їх роботи або присвячені аксіологічним аспектам цього принципу, або зосереджують увагу на його втіленні в праві Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод (далі — Конвенція) і праві Європейського Союзу (далі — ЄС). Водночас існує потреба дослідження принципу правової визначеності в контексті вимог, що висуваються до нормативно-правових актів України.

Для досягнення цієї мети, на наш погляд, необхідно з'ясувати сутність принципу правової визначеності, проаналізувати його дію в праві Конвенції і праві ЄС, сформулювати основні вимоги, що впливають з цього принципу, дослідити рівень сприйняття цих вимог правовою системою України.

Викладемо основні положення нашого дослідження. Сьогодні принцип правової визначеності має розглядатися як одна з головних складових верховенства права, його необхідний наслідок і умова ре-

алізації¹. Найяскравіше ця думка була висловлена Ф. Гаєком, який у роботі «Шлях до рабства» підкреслював, що верховенство права — це вимога того, «щоб державна влада в усіх своїх діях була пов'язана правилами, зафіксованими і оголошеними заздалегідь, — такими правилами, які роблять можливим передбачувати з усією вірогідністю і явною визначеністю те, як влада використовуватиме свої примусові засоби за певних обставин»².

Отже, в умовах верховенства права нормативно-правові акти *повинні відповідати принципу правової визначеності, або певності* (англ. legal certainty). Цей принцип, який іноді іменують «юридичною безпекою» (англ. «legal security»), або правовою стабільністю (нім. «Rechtssicherheit»), — широка концепція, стрижнем якої є *передбачуваність*.

Згідно з цим принципом люди повинні мати змогу планувати свої дії з упевненістю, що знають про їх правові наслідки. Він вимагає, зокрема, щоб правові акти заздалегідь оприлюднювалися, діяли на майбутнє, були ясними, простими, точними, чіткими і несуперечливими. Застосування актів має бути передбачуваним для індивідів. Така передбачуваність збільшує автономію особи щодо держави і врешті-решт забезпечує її свободу.

Принцип правової визначеності знайшов найповніше відображення в праві Конвенції і праві ЄС. Враховуючи те, що ця Конвенція є частиною законодавства України, і беручи до уваги курс України на євроінтеграцію, вважаємо за доцільне зупинитися на втіленні даного принципу в зазначених системах права.

Хоча принцип правової визначеності прямо не закріплено в Конвенції, на думку Європейського суду з прав людини, він невід'ємно притаманний праву Конвенції³. З практики Суду випливає, що критерієм доступності закону є усвідомлення особою того, які саме дії або бездіяльність карає або дозволяє норма, тобто її суб'єктивна оцінка закону⁴. Проте при формуванні своєї суб'єктивної оцінки особа не

¹ Див.: Варламова Н. Принцип правової определенности в практике Европейского Суда по правам человека // Конституционное право: Восточно-европейское обозрение. — 2002. — № 4. — С. 94.

² Цит. за: Политико-правовые ценности: история и современность / Под ред. В. С. Нерсесянца. — М., 2000. — С. 85–86.

³ Див., напр.: Brumarescu v. Romania. — Judgment of 28 October 1999. — Reports. — 1999-VII.

⁴ Див.: Хорольський Р. Застосування закону з нечітким змістом (досвід США та європейських судів і можливість його застосування в Україні) // Укр. правовий часопис. — 2004. — Вип. 6. — С. 45.

повинна проявляти недбалість і має докласти належних зусиль для усвідомлення змісту закону: зокрема, отримати в разі необхідності юридичну консультацію, ознайомитися з відповідною судовою практикою. Інакше кажучи, особа має бути розсудливою і обачною. При цьому особлива завбачливість очікується від осіб, які виконують закони, що стосуються їх професійної діяльності.

Проте Суд вважає, що для правової визначеності людині недостатньо бути **чітко обізнаною** щодо конкретних правових наслідків своїх дій. Вона повинна бути впевненою в їх неминучому настанні. Отже, ще одне важливе завдання держави — **гарантувати реалізацію** правових приписів за допомогою необхідних процесуальних механізмів, унеможливити свавілля з боку державних органів при застосуванні права. Лише поєднання зрозумілості закону з його ефективною реалізацією забезпечує правову визначеність, яка є гарантією правової безпеки особи в умовах демократичної, правової держави.

Правова визначеність прямо не фігурує в установчих договорах ЄС, проте визнана Судом ЄС як загальний принцип права ЄС. Це є природним, враховуючи той факт, що даний принцип притаманний більшості правових систем держав-членів ЄС. Слід зазначити, що Суд ЄС, розробляючи концепцію правової визначеності, зупинився на її німецькій моделі¹.

Правова визначеність розглядається в праві ЄС як зобов'язання державних владних органів забезпечити особам **легкість з'ясування права і можливість скористатися цим правом у разі необхідності**.

Легкість з'ясування права забезпечується завдяки вимозі зрозумілості і точності законодавства ЄС. Крім того, правова визначеність вимагає, щоб застосування законодавства було передбачуваним для індивідів. У праві ЄС це завдання вирішується за допомогою різних концепцій, найважливішими з яких є **відсутність у законів зворотньої сили** (non-retroactivity), **закріплені (надані) права** (vested rights)² і **законні (правомірні) очікування** (legitimate expectations).

Найбільш цікавим для сприйняття українською правовою системою є принцип законних очікувань. Він означає, що правові заходи ЄС не повинні вводити в оману особу, яка переконана, що досягне

¹ Див.: Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу / Пер. з англ. — К., 2002. — С. 105.

² Цей принцип є доповненням до правила про закон, що не має зворотньої сили, і стосується таких прав, які надані фізичним особам і які наступне законодавство не може зменшувати або скасовувати. Певний аналог цього принципу закріплено в ст. 22 Конституції України.

певного результату, якщо діятиме відповідно до правових норм. Однак принцип законних очікувань підлягає певним обмеженням. Перше з них — критерій доцільності: право захищає очікування лише розсудливих і обачних осіб. Друге — критерій законності. Тому на цей принцип можна посилалися лише у разі, коли очікування мають законний характер¹.

Тепер розглянемо проблеми, пов'язані з застосуванням принципу правової визначеності в правовій системі України. Насамперед зазначимо, що в законах він у прямій формі не закріплений. Проте, на нашу думку, є підстави стверджувати, що цей принцип все ж таки сприйнятий Конституцією України і поточним законодавством. Проте, зокрема, свідчать відповідна практика Конституційного Суду України, а також факти нормативно-правового закріплення основних вимог, що становлять зміст принципу правової визначеності (зокрема, в тексті Конституції України).

Так, досліджуючи акти Конституційного Суду України, можна знайти непрямі посилання на принцип правової визначеності. Наприклад, у рішенні в справі про податкову заставу від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005² і висновку в справі про внесення змін до статті 46 Конституції України від 2 червня 1999 р. № 2-в/99³ Суд наголошує на важливості **визначеності відносин між людиною і державою**. У рішенні в справі щодо несумісності депутатського мандата від 13 травня 1997 р. № 1-зп⁴ зазначається, що закріплення заборони зворотньої дії законів у часі є **гарантією стабільності** суспільних відносин, породжуючи у громадян **впевненість** у тому, що їх існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону. А в рішенні у справі про податки від 5 квітня 2001 р. № 3-рп/2001⁵ Суд розглядає закріплення принципу незворотності дії в часі законів як **гарантію безпеки** людини і громадянина, **довіри до держави**.

Проаналізуємо основні вимоги, що повинні становити зміст принципу правової визначеності. На нашу думку, вони впливають з ідей передбачуваності права, легкого з'ясування і користування правом. Оскільки згадані ідеї мають втілюватися як на етапі правотвор-

¹ Детальніше про принцип законних очікувань та практику Суду ЄС щодо його застосування див.: Хартли Т. К. Основы права Европейского общества / Пер. с англ. — М., 1998; Кернз В. Вказ. праця. — С. 107.

² Див.: Офіційний вісник України. — 2005. — № 13. — Ст. 674.

³ Див.: Там само. — 1999. — № 24. — Ст. 1121.

⁴ Див.: Там само. — 1997. — Число 20. — Ст. 117.

⁵ Див.: Там само. — 2001. — № 43. — Ст. 1933.

чості, так і на етапі правореалізації (правозастосування), це логічно зумовлює *дві групи відповідних вимог*: вимоги до нормативно-правових актів і вимоги до їх застосування.

Вимоги до нормативно-правових актів можуть бути розподілені на вимоги змістовні і процедурні.

Вимоги до змісту нормативно-правових актів. Серед цих вимог на-самперед слід виділити такі: акти мають бути зрозумілими (доступними), несуперечливими і повинні пропонувати повне врегулювання суспільних відносин, не допускаючи існування прогалин. Крім того, додаткові вимоги щодо заборони широких дискреційних повноважень стосуються норм, які визначають компетенцію державних органів.

Ці вимоги тісно переплетені між собою, мають єдине ідеологічне обґрунтування. Порушення хоча б однієї з них може призвести до невизначеності змісту правової норми. Підкреслимо, що вони впливають з конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом, оскільки така рівність може бути забезпечена лише за умови однакового розуміння і тлумачення норми всіма правозастосовувачами. Незрозумілість, неповнота норми права або її суперечність щодо іншої норми, навпаки, допускають можливість необмеженого розсуду в процесі правозастосування і можуть привести до свавілля, а відтак — до порушення принципів рівності, справедливості та верховенства права. Усе це, підкреслює Конституційний Суд України в рішенні у справі К. Г. Устименка від 30 жовтня 1997 р. № 5-зп¹, негативно позначається на стані забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина.

1. *Тексти нормативно-правових актів*, наскільки це можливо, *повинні бути зрозумілими (доступними) кожному*. Це означає, що вони мають бути максимально простими, стислими і ясними (точними і однозначними), системними і послідовними. Необхідність дотримання цих вимог була усвідомлена ще римськими юристами, які стверджували: коли закон є невизначеним — закону немає (*ubi jus incertum, ubi nullum*). Окремі прояви цих вимог можна знайти і у вітчизняному законодавстві. Так, у Законі України «Про систему оподаткування» серед принципів оподаткування задекларовано принцип доступності — забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів).

Для того щоб виключити появу норми, текст якої залишиться незрозумілим для її адресата, при створенні актів необхідно дотримуватися правил юридичної техніки. Наприклад, зрозумілість і доступність

¹ Див.: Офіційний вісник України. — 1997. — Число 46. — Ст. 126.

породжують певні вимоги до юридичної термінології, побудови нормативних речень, структури тексту нормативного акта тощо¹.

Необхідний мінімум визначеності правової норми часто дуже важко встановити. А. Соколов на підставі німецького правового досвіду пропонує таку формулу: законодавець повинен формулювати норму так точно, як це тільки гранично можливо у світлі проблеми, що вимагає регулювання². Наприклад, підвищені вимоги до точності ставляться до норм законів, що регламентують питання позбавлення волі. А от положення Конституції через їх найбільш загальний характер можуть бути менш точними, ніж положення інших законів. При цьому лише значне порушення вимог визначеності призводить до визнання недійсності (неконституційності) правових норм.

У практиці Конституційного Суду України ми знайшли лише одну справу, в якій норма закону була визнана неконституційною через її невизначеність. Рішенням у справі про заощадження громадян від 10 жовтня 2001 р. № 13-рп/2001³ Суд, зокрема, визнав таким, що не відповідає Конституції України, положення ст. 7 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України». Обґрутовуючи власне рішення, Суд зазначив, що словосполучення «інших обставин» як одна з умов повернення відновлених вкладів допускає його довільне тлумачення у процесі застосування Закону, що може призвести до порушення рівності власників відновлених та проіндексованих вкладів у їх правообмеженні на повернення цих вкладів.

Більш багатою в цьому аспекті є практика Конституційного Суду Російської Федерації, який неодноразово визнавав неконституційними приписи актів з мотивів їх невизначеності за змістом: зокрема, було скасовано положення закону, що передбачали відповідальність за різні склади правопорушень, які недостатньо розмежовані між собою; норми, диспозиції яких не встановлювали заздалегідь точні умови, при яких може мати місце відповідальність; норми, в яких використано невизначені поняття, що не мають юридичного змісту і неодноково тлумачаться при застосуванні⁴.

¹ Див.: З цього приводу див., напр.: Справочник по нормотворческой технике / Пер. с нем. — 2-е изд., перераб. — М., 2002. — С. 24–47.

² Див.: Соколов А. Н. Правовое государство: от идеи до ее материализации. — Калининград, 2002. — С. 168.

³ Див.: Офіційний вісник України. — 2001. — № 42. — Ст. 1895.

⁴ Див., напр.: Постановления Конституционного Суда РФ от 8 октября 1997 г. № 13-П; от 11 марта 1998 г. № 8-П; от 15 июля 1999 г. № 11-П; от 30 января 2001 г. № 2-П.

Одним із засобів усунення недостатньої визначеності норми права може бути застосування найбільш сприятливого для особи тлумачення цієї норми. Сьогодні правило про так званий конфлікт інтересів на законодавчому рівні закріплено лише в податковому праві. Згідно з пп. 4.4.1 п. 4.4 ст. 4 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» у випадку, коли норма закону чи іншого нормативно-правового акта або норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) тлумачення прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, рішення приймається на користь платника податків, а не контролюючого органу.

2. *Нормативно-правові акти мають бути несуперечливими.* В українській правовій системі суперечливість законів не розглядається як підстава для визнання їх неконституційними. Одним із засобів усунення суперечності в даному випадку може бути застосування вищезгаданого правила про конфлікт інтересів. На нашу думку, подібне правило є справедливим: якщо держава не здатна забезпечити видання зрозумілих правил, то саме вона і повинна розплачуватися за свої недоліки, потерпаючи від негативних наслідків, зокрема у вигляді недонадходження коштів до бюджету. Вважаємо, що, керуючись принципом верховенства права, аналогічне правило доцільно поширити і на інші галузі публічного права.

3. *Нормативно-правові акти повинні пропонувати повне врегулювання суспільних відносин, не допускаючи існування прогалін.* Конституційний Суд України в рішенні у справі про відповідальність юридичних осіб від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001¹ підкреслив небезпеку практики неповного правового регулювання суспільних відносин. Так, Суд вважає неповним і таким, що не відповідає конституційному визначенню України як правової держави, стан регулювання притягнення юридичних осіб до відповідальності за порушення законодавства в публічних сферах (зокрема, відсутність норм щодо строків застосування заходів впливу, порядку оскарження рішень про накладення стягнення). А в уже згаданому рішенні у справі про заощадження громадян Суд, зокрема, зазначає, що відсутність саме в законі конкретних етапів, строків повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань може призвести до повної втрати громадянами своїх вкладів, тобто до порушення їх конституційного права власності.

4. *Акти не повинні наділяти державні органи широкими дискреційними повноваженнями.* На думку Ф. Гаєка, законодавче обмеження

¹ Див.: Офіційний вісник України. — 2001. — № 24. — Ст. 1076.

адміністративної дискреції (свободи дій) — визначальна проблема сучасності; така дискреція — це шпарина, через яку може втекти свобода кожної людини¹. Надання державним органам широких дискреційних повноважень у їх стосунках з громадянином призводить до підвищення рівня свавілля в діяльності цих органів і зменшення здатності особи передбачити їх дії. Через це безсумнівно потерпає права визначеність.

З практики Європейського суду з прав людини випливає, що один із способів законодавчого обмеження свободи розсуду органів виконавчої влади — чітке визначення підстав, меж і способів здійснення компетентним органом владних повноважень. Зокрема, несумісними з визначеністю права є надання повноважень без установлення обов'язковості їх здійснення, відсутність конкретних життєвих обставин, за наявності яких можливе застосування певних повноважень, надання повноважень за допомогою невизначених правових понять. Інший важливий шлях обмеження свободи розсуду — зробити дискреційні дії органів державної влади предметом судового нагляду, тому що саме суд надає найкращі гарантії незалежності, неупередженості і належної процедури².

Певні кроки в напрямку обмеження свободи розсуду державних органів зроблено і Україною. Так, у ст. 19 Конституції щодо державних органів закріплено спеціально дозвільний правовий режим: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Стаття 22 Конституції підкреслює, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, забороняючи при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Стаття 92 Конституції встановлює коло питань, які через свою особливу важливість можуть бути визначені виключно законами (наприклад, це права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина). Таким чином, Конституція прямо забороняє нормативне втручання в дані сфери органів виконавчої влади. Стаття 55 Конституції гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а ст. 124 поширює юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі.

¹ Див.: Гаєк Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ. — Львів, 2004. — С. 218.

² Про зазначені способи обмеження свавілля див., напр.: Klass and Others v. Federal Republic of Germany. — Judgment of 6 October 1978. — Ser. A. — No 28.

Процедурні вимоги до нормативно-правових актів. Для того щоб особа мала можливість покласти на норми права, про них її слід заздалегідь поінформувати. Інакше зусилля щодо формулювання змісту актів зводяться нанівець. Вимоги, що супроводжують створення і оприлюднення нормативно-правових актів та спрямовані на забезпечення своєчасного інформування осіб про зміст актів, можна умовно іменувати процедурними. Їх порушення зазвичай підриває сталість правовідносин, позбавляє громадян упевненості в стабільності свого правового становища, не дозволяє планувати свою поведінку. Таким чином, загальним підґрунтям цієї групи вимог є принцип законних (правомірних) очікувань.

Перелічимо найважливіші процедурні вимоги, з дотриманням яких пов'язується правова визначеність.

1. **Вимога про обов'язкове оприлюднення актів.** Продовжуючи думку Л. Фуллера, підкреслимо, що правова система з неоприлюдненими законами могла б існувати лише як гротеск, гідний фантазії Льюїса Керола і Франца Кафки¹. Ця вимога знайшла своє відображення в ст. 57 Конституції України, згідно з якою закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Якщо ж ці акти не доведені до відома населення, вони є нечинними.

2. **Вимога, що забороняє зворотню силу актів.** За виразним висловом, запитувати, як треба оцінювати якусь уявну правову систему, що складається лише із законів зі зворотною силою, — все одно запитувати, який рівень атмосферного тиску в повному вакуумі². Зазначена вимога закріплена в ст. 58 Конституції України: закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Надання законам зворотної сили неприпустимо не тільки шляхом прямої вказівки на це в самому законі, а й через прийняття законів, які за своїм змістом мають таку силу, хоча б і без спеціальної вказівки на це в тексті закону. Неприпустимим є також надання законам зворотної сили в актах офіційного тлумачення чи правозастосовною практикою.

3. **Вимога розумної стабільності права,** що забезпечує незмінність правових приписів протягом певного періоду і зумовлює заборону їх частих змін. Цю вимогу втілено в законодавстві України. Зокрема, в Законі України «Про систему оподаткування» задекларовано принцип стабільності, який передбачає забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) та їх ставок, а також податкових пільг

¹ Див.: Фуллер Лон Л. Мораль права / Пер. з англ. — К., 1999. — С. 75.

² Див.: Там само. — С. 56.

протягом бюджетного року. Проте, на жаль, ми вимушені констатувати непоодинокі порушення цієї вимоги на практиці.

4. **Вимога послідовності правотворчості,** що включає насамперед заборону необґрунтованих змін. В Україні здійснено спроби закріпити цю вимогу в поточному законодавстві. Так, Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» проголошує принцип передбачуваності, який означає послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності. Однак на практиці цієї вимоги також не завжди дотримуються.

5. **Вимога надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону.** Зміну норм права доцільно проводити за умови завчасного попередження про неї: вона не повинна набувати чинності настільки швидко, щоб для пристосування до нового стану права залишилось занадто мало часу. Крім того, закон має містити перехідні положення, які б спрощували зміну старих правил на нові і дозволяли особі адаптуватися до змін. У конкретній ситуації слід знайти оптимальний баланс між принципом правомірних очікувань і зацікавленістю держави в негайній реалізації вимог нового закону. У випадках, коли негайна дія акта може спричинити значну шкоду майновим інтересам особи і вимагати суттєвих зусиль для швидкої перебудови відносин, яка не зумовлена адекватним публічним інтересом, законодавець повинен вдаватися до надання законам переживаючої дії.

На нашу думку, принципу правомірних очікувань в багатьох ситуаціях не відповідає поширена практика набуття чинності законами з моменту оприлюднення. У такому випадку адресат закону позбавлений можливості вчасно з ним ознайомитися і перебудувати свою діяльність відповідно до нього.

Вимоги до застосування нормативно-правових актів. Оскільки існування права пов'язується не з правилами, а з їх ефективною реалізацією, принцип правової визначеності зумовлює низку вимог до застосування нормативно-правових актів:

1. **Нормативно-правові акти повинні виконуватися.** Закону притаманна вимога його регулярного дотримання, оскільки без цього атрибуту він навряд чи матиме право взагалі іменуватися законом¹. Закон, що є «мертвою літерою», має нульовий внесок у справу формування

¹ Див.: Ллойд Д. Ідея права / Пер. с англ. — М., 2000. — С. 110.

правової визначеності і безпеки. На жаль, в Україні трапляються випадки прийняття законів, виконання яких практично не забезпечується. Так, Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» набув чинності з 1 січня 2005 р., проте переважна більшість власників транспортних засобів, беручи до уваги відмову держави від застосування механізму примусу, і дотепер не виконала свій обов'язок щодо страхування.

Важливо підкреслити, що вимога виконання законів стосується не тільки громадян, а й самої держави. На думку Г. Радбруха, гарантія дії законів є порожнім звуком, якщо б сама держава звільнялася від підкорення цим законам¹.

2. *Повинна існувати практика уточнення (конкретизації) змісту нормативно-правових актів.* Норма права, як відомо, не регламентує деталі, оскільки правотворець не може точно передбачити всього розмаїття конкретних справ, що виникають на практиці і в майбутньому підпадуть під її регулювання. Тому в наданні законодавчої ясності і чіткості важлива роль належить судам, які тлумачать і застосовують його положення щодо конкретних життєвих ситуацій.

3. *Повинна існувати практика одноманітного застосування закону.* Зрозуміло, що право не можна тлумачити і застосовувати сьогодні і тут так, а завтра і в іншому місці — інакше. Державна влада зобов'язана дотримуватись обраної правової позиції й не відхилитися від неї доти, доки не з'являться вагомі й виправдані підстави змінити її і звернутися до нового розуміння тієї чи іншої норми². Тільки так можна досягти тієї необхідної сталості та впевненості, які нерозривно пов'язані з самим поняттям права. Засобом забезпечення одноманітності правозастосування в англо-американському праві виступає принцип *stare decisis* («стояти на вирішеному»), а в романо-германському праві — принцип *status quo* (довіри до «наявного стану справ»).

Оцінюючи українську правову дійсність, ми вимушені констатувати наявність порушень цієї вимоги як у діяльності суду, так і в діяльності виконавчих органів. Свою стурбованість щодо різних та часто суперечливих підходів до застосування і тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами висловлював навіть Європейський суд з прав людини³. Яскравим прикладом такого порушення є стан розгляду справ, пов'язаних з оподаткуванням податком

на додану вартість операцій з передавання векселів за індосаментом, господарськими судами першої, апеляційної і касаційної інстанцій¹.

4. *Рішення судів щодо застосування закону повинні бути остаточними і обов'язковими та підлягати виконанню.* Принцип правової визначеності вимагає, щоб судові рішення, в якому певне питання одержало остаточне вирішення, не ставилося під сумнів². Реалізація цієї вимоги пов'язана, зокрема, із впровадженням у національну правову систему принципу *res judicata*³. Однак на практиці ця вимога все ж таки порушується. Так, факт її порушення відзначався в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України від 25 липня 2002 р.

Ще одна складова правової визначеності — право на виконання судового рішення, яке є ніби продовженням права на судовий захист. Як зазначає з цього приводу Європейський суд з прав людини, право на суд було б ілюзорним, якщо б правова система держави дозволяла остаточному, обов'язковому судовому рішенню не діяти⁴. Порушення цієї вимоги, на жаль, трапляється на практиці. Наприклад, виконання рішення суду без невинуватих затримок зафіксовано Європейським судом з прав людини в рішенні у справі Войтенко проти України від 29 червня 2004 р.

Отже, викладене підтверджує наше припущення про сприйняття принципу правової визначеності українською правовою системою. Він ґрунтується на конституційних принципах правової держави, верховенства права і рівності (ст. 1, 8 і 24 Конституції України), а вимоги, що випливають з цього принципу, втілено у ст. 19, 22, 55, 57, 58, 92 і 124 Конституції України, положеннях поточного законодавства, актах Конституційного Суду України. Дотримання цих вимог при створенні нормативних актів є обов'язковим для визнання за ними правового характеру.

Надійшла до редколегії 01.06.05

¹ Детальніше про це див.: *Погребняк С.* Темный лес векселей и такая же темная судебная практика // *Бухгалтер.* — 2005. — № 22. — С. 40–42.

² Обов'язковість цієї вимоги як складової принципу правової певності для національної правової системи підкреслюється в рішенні Європейського Суду з прав людини у вищезгаданій справі *Bramarescu v. Romania* (Брамареску проти Румунії).

³ *Res judicata* (лат.) — правовий принцип, згідно з яким неприпустимо повторно розглядати справу, щодо якої вже винесено судові рішення. Обов'язковість цього принципу для національної правової системи підкреслюється в рішенні Європейського Суду з прав людини у вищезгаданій справі *Bramarescu v. Romania* (Брамареску проти Румунії).

⁴ Див.: *Hornsby v. Greece*, Judgment of 19 March 1997. — Reports. — 1997-II.

¹ Див.: *Радбрух Г.* *Философия права* / Пер. с нем. — М., 2004. — С. 202–203.

² Див.: *Циппеліус Р.* *Юридична методологія* / Пер. з нім. — К., 2004. — С. 119.

³ Див.: Рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України від 25 липня 2002 р.